

agrarna struktura kao činitelj razvitka hrvatske

tomislav budin

duhanski institut,
zagreb, hrvatska

U istraživanjima i u znanstvenoj i stručnoj javnosti godinama se zanemarivalo stanje razvitka naše agrarne strukture i njegovi činioci. Malobrojni radovi pokazuju da je na individualnim gospodarstvima agrarna struktura u osnovi inertna. Političkim i gospodarskim mjerama forsirana i privilegirana velika društvena gospodarstva isključena su iz razmatranja. U usporedbi s odabranim europskim poljoprivredama, naše zaostajanje u promjenama agrarne strukture osobito je izraženo u novije vrijeme, uvažavajući pri tom zaključku i drukčiju povijesnu osnovu pojedinih zemalja. To je zaostajanje posljedica dugotrajnoga neadekvatnog odnosa prema našoj poljoprivredi.

S ciljem da se bolje utemeli politika obnove i razvitka naše poljoprivrede primjerene našoj sadašnjoj agrarnoj strukturi i drugim prilikama, u radu su analizirana neka dostignuća i iskustva europskih poljoprivreda.

Pokazuje se da su promjene u agrarnoj strukturi tih zemalja rezultat kako strukturne politike tako i mnogih drugih utjecaja pa nije jednostavno izdvojiti utjecaj specifičnih strukturnih mjera. Zato je izdvojen veći broj kvalitativnih iskustava iz grupe pozitivnih, kao i iz grupe negativnih, stečen proučavanjem dugogodišnjih strukturnih i drugih mjera agrarne politike u razvoju tih poljoprivreda. Na temelju toga u radu se predlaže da dugoročnom cilju poboljšanja naše agrarne strukture trebaju prethoditi preči i racionalniji društveno-ekonomski postupci, kako bi u globalnoj organiziranosti naše poljoprivrede bili kompatibilni sa suvremenim poljoprivredama.

primljeno travnja 1992.

1. uvodne napomene

—>Agrarnu strukturu tvore ustroj i sadržaj sveukupnih odnosa unutar poljoprivrede. Širi okviri tog sustava jesu oblici i razvijenost opće organiziranosti poljoprivrede i njena integriranost u nacionalno gospodarstvo.

U užem smislu, i češće, ovim se terminom označava struktura poljoprivrednih gospodarstava prema veličini posjeda i prema dr gim obilježjima u vezi s tim. Mjere agrarne politike kojima se neposredno utječe na veličinu gospodarstva, na zaposlenost, ili na razdiobu i količinu kapitala na gospodarstvima nazivamo zato »strukturnim mjerama«. U razmatranjima koja slijede polazimo doduše od agrarne strukture u tom užem smislu, ali imajući u vidu cjelinu iz koje je istrgnuta.

U vezi naslovne teme, cilj nam je ovdje dvojak: (a) ispitati koliko je naša postojeća agrarna struktura ograničavajući ili čak blokirajući činitelj u rastu i razvitku

poljoprivrede i (b) pridonijeti zasnivanju takve politike obnove naše poljoprivrede koja će biti osnova dugoročnog razvitka i u skladu s kratkoročnim i dugoročnim ciljevima primjerena našoj agrarnoj strukturi.

Osnovno polazište u promišljanju ovih ciljeva jest da stanje u pogledu postojeće posjedovne strukture ne treba uzimati kao ograničavajući činitelj razvitka, već faktor o kojem valja voditi računa. Ograničavajuća može biti nerazvijenost agrarne strukture u najširem smislu. Obnova poljoprivrede i odnosa spram poljoprivrede bila je i tako nužna. Sada je taj proces dodatno opterećen materijalnim i socijalnim razaranjima poljoprivrede i sela i našega sveukupnog gospodarstva i života. No, obnovu ne smijemo svesti samo na taj dodatni i tragični element.

2. osvrt na stanje

Agrarnu strukturu pojedine zemlje oblikuje mnoštvo složenih činitelja, koje je teško opisati ukratko i točno. Tu su i povijesne i prirodne okolnosti, raznolike ekonomske mjere, ali i mjere političkog nasilja poput prisilne kolektivizacije, na primjer. Za naše prilike u novije vrijeme malobrojni su autori detaljnije analizirali strukturne promjene unutar poljoprivrednih gospodarstava (Starc, 1984; Vincek i dr., 1990) kako bi objasnili promjene i utvrdili njihove tendencije. Znamo da je promjena bilo mnogo i da su bile uvjetovane mnogim unutarnjim i vanjskim činiteljima, ali je u osnovi evidentna strukturna inertnost (isto). Može se reći da su znani osnovni razlozi zbog kojih su se, na jednoj strani, priječile promjene u agrarnoj strukturi individualnih poljoprivrednih gospodarstava i time njihov evropski napredak, a da su se, s druge strane, stvarala, održavala i oponašala društvena gospodarstva kojima je bila namijenjena uloga suvremene poljoprivrede.¹⁾ U usporedbi sa suvremenim poljoprivredama naša je poljoprivreda zaostala ne samo po proizvodno-tehnološkom razvitku već i po ukupnoj organiziranosti, po vrsti i kvaliteti mjera tekuće agrarne i razvojne politike. Zato je ona vrlo nehomogena, pa cijelom agrokompleksu nedostaju odlike koje bi ga integrirale u nacionalnu ekonomiju. Naša agrarna struktura nije uzrok stanja u poljoprivredi već posljedica dugotrajnog odnosa prema njoj.

Tablica 1

Prosječne veličine i indeksi koncentracije poljoprivrednih gospodarstava u odabranim zemljama svijeta (oko 1970)

Zemlja	Prosječna veličina ha	Indeks koncentracije
SAD	157,6	0,54
Japan	1,0	0,47
Koreja (J)	0,9	0,37
Francuska	22,1	0,53
Britanija	55,1	0,69
Grčka	3,4	0,49
Italija	6,9	0,75
Francuska (1882) (1)	8,7	—
V. Britanija (1870) (1)	23,3	—
R. Hrvatska (2)	3,4	0,58 (3)
Poljska	4,8	0,47

Izvor: Agricultural Holding in the 1970 World Census of Agriculture: a statistic analysis. Rome: FAO, 1984

(1) Izvor: Tracy, 1989.

(2) Popis poljoprivrede 1969, individualnih gospodarstava bez društvenih gospodarstava.

(3) Odnosi se na Jugoslaviju.

1) Ali i izrazita politička uloga (a ne samo ekonomska) pa su usporedbe u strukturi i veličini često bile formalne naravi i neprimierene u ekonomskom kontekstu.

Kratki osvrt na naše zaostajenje u napretku agrarne strukture pokazuju i podaci u tablicama.

Tu su primjetni i povijesni razlozi današnje razlike u veličinama gospodarstava (tablica 1 za Veliku Britaniju i Francusku), ali i snažni procesi koncentracije u europskim poljoprivredama.

Tablica 2

Udio gospodarstava sa 1—5 hektara poljoprivredne površine za odabrane zemlje

Zemlja	Udio u ukupnom broju %		Udio u površinama %
	1960.	1987.	1987.
Njemačka (Z)	45,0	29,4	4,3
Francuska	26,0	18,2	1,5
Italija	68,0	67,9	20,1
Grčka	—	69,4	32,1
Španjolska	—	53,3	7,9
Portugal	—	72,5	19,6
R. Hrvatska (1)	72,0	74,7	48,7

Izvori: The Agricultural Situation in the Community, 1990 Report, tab. 3.5.4.1. Za 1960. ref. br.

(1) Bez gospodarstava do 1 ha radi uporedivosti s ostalim zemljama (1981).

Paralelno ipak egzistiraju i sitna poljoprivredna gospodarstva (vidjeti tablice 1 i 2). U zapadnoeuropskim zemljama od godine 1960. uglavnom je stabilna relativna zastupljenost malih gospodarstava od 1 do 5 ha, a najveće je okrupnjavanje na gospodarstvima od preko 50 ha, a na račun gospodarstava od 5 do 10 ha i površina svih gospodarstava do 20 ha.

Tablica 3

Udio gospodarstava 50 i više hektara poljoprivredne površine za odabrane zemlje

Zemlja	Udio u ukupnom broju %		Udio u površinama %
	1960.	1987.	1987.
Njemačka (Z)	1,0	6,1	26,8
Francuska	5,0	18,1	52,1
Italija	1,5	1,9	31,5
Grčka	—	0,5	10,0
Španjolska	—	6,0	55,4
Portugal	—	1,9	44,5
R. Hrvatska (1)	—	—	—

Izvor: The Agricultural Situation in the Community, 1990. Report tab. 3.5.4.1. Za 1960. ref. br.

Udio takvih velikih komercijalnih gospodarstava osobito se povećava od 1975 (tablica 3). Još i danas (podaci 1987) razmjerno veliki broj malih gospodarstava nalazimo u Italiji i novim članicama EEZ-a, ali površine tih gospodarstava iznose od 1/3 ukupnih poljoprivrednih površina (Grčka, tablica 3). U novije vrijeme (od 1990) Španjolska, Portugal i Grčka bilježe nešto znatniji porast broja i površine srednje krupnih gospodarstava.

Promjene u agrarnoj strukturi europskih zemalja, a one su za naše razmatranje najzanimljivije, bile su mnogo burnije i složenije, nego što to ovdje možemo prikazati. Svrha je ovog kratkog osvrta da ih konstatiramo i ilustriramo, osobito u usporedbi s našim prilikama. Čini nam se relevantno zaključiti da i pored naše strukturne inertnosti, i čak atipičnih tendencija, pretežiti dio naših poljoprivrednih

gospodarstava, po ovim strukturnim obilježjima sličan je manje dijelu europske poljoprivrede, osobito u pojedinim zemljama i područjima (vidi tablicu 4). I u dijelu američke poljoprivrede koja je izrazito krupna, udio broja malih farmi čak je 25%. Ali one sudjeluju sa svega 0,6% u ukupnoj vrijednosti prodaje, odnosno čak 73% farmi sudjeluje sa svega 15% u ukupnoj proizvodnji (Brooks, 1985).

Tablica 4

Veličina gospodarstava u ha u manje razvijenim i normalnim područjima (1985) u zemljama EEZ-a

Manje razvijena područja		»Normalna« područja	
Sva gospodarstva	Komercijalna gospodarstva	Sva gospodarstva	Komercijalna gospodarstva
7,6	21,9	14,2	24,9

3. promjene agrarne strukture — efekti i iskustva

Poznato je da na problem optimalne veličine nije jasno odgovorila ni praksa ni teorija, osim na individualnoj i konkretnoj razini. Zna se također da u teoriji i u praksi postoji pozitivan odnos između veličina proizvodnih jedinica i ekonomske i proizvodne efikasnosti tzv. ekonomija obujma. Međutim, gospodarstva u istoj veličinskoj grupi pokazuju velike razlike u djelotvornosti, a to pokazuju i naša istraživanja. Uostalom, veličina proizvodne jedinice nije određena samo veličinom površine, odnosno stada. U mnogim zemljama gospodarstva se strukturiraju prema veličini prodaje i drugim kvalitativnim obilježjima.

Ova razmatranja, ali i mnoštvo drugih raspoloživih materijala, pokazuju da mnoge zemlje žele što bržu promjenu u agrarnoj strukturi, odnosno žele povećavati prosječnu veličinu gospodarstva u odnosima postojeće veličine u zemlji, pa bila ona i izrazito veća od drugih zemalja. U našoj zemlji sve se češće čuju prijedlozi s političke i stručne strane o potrebi formiranja, odnosno stimuliranja većih poljoprivrednih gospodarstava, kao jednoj od temeljnih zadaća novoga agrarnog zakonodavstva i agrarne politike. Želimo se zato u nastavku osvrnuti na neka iskustva, prvenstveno zapadnoeuropskih zemalja, u okrupnjavanju njihove poljoprivrede i provođenju strukturne politike.

Posljeratna obnova i rastuća potražnja za poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima, u europskoj je poljoprivredi potakla razne mjere agrarne politike u zaštiti nacionalnih poljoprivreda i pokrenula snažne procese ekonomskih, tehničkih i socioloških promjena u poljoprivredi koje ni danas nisu prestale.

Zemlje Europske zajednice, tadašnjih šest zemalja, Rimskim su sporazumima mjera i ciljeva nacionalne agrarne politike utvrdile mjere i ciljeve zajedničke agrarne politike.²⁾

U ostvarenju tih ciljeva koristila se: (a) zajednička politika (visokih domaćih) cijena uz specifične oblike organizacije stabilnog tržišta i utvrđivanja cijena pojedinih proizvoda; (b) politika i mjere koje su omogućavale slobodno kretanje poljoprivrednih proizvoda između zemalja članica, unatoč razlikama u razini cijena u pojedinoj zemlji članici i unatoč valutnim promjenama; (c) visoka zaštita domaće proizvodnje od proizvoda iz trećih zemalja; (d) subvencije u izvozu poljoprivrednih viškova zajednice i (e) zajednički (solidarni) agrarni budžet.

2) To su: (1) porast produktivnosti, osobito rada, tehnološkim progresom i optimalnim korištenjem faktora proizvodnje, (b) porast dohotka i životnog standarda proizvođača, (c) stabilizacija tržišta, (d) garantirana i regulirana ponuda, (e) razumne cijene za potrošače (MacKerron. Rush. 1976).

Prvih desetak godina, ovakvom politikom snažno se povećala produktivnost poljoprivrede (gotovo 7% godišnje), poljoprivredna radna snaga smanjena je za oko 1/3, a stupanj je samodostatnosti zajednice rastao. Poticale su se nacionalne strukturne politike, koje su bile u skladu s ciljevima Zajednice, ali je vrlo mali dio zajedničkog agrarnog budžeta bio u funkciji poboljšanja agrarne strukture. Ona se nije bitno mijenjala. Politikom cijena i stabilnosti tržišta bilo je sve teže ostvarivati cilj paritetnog dohotka, napose na malim gospodarstvima.

Opsežni i drastični prijedlozi za dugoročne reforme u agrarnoj i socijalnoj strukturi poljoprivrede pripremljeni su 1967, ali se o njima diskutiralo, doradivani su i mijenjani do svoje prve primjene, godine 1972 (poznati Mansholtov plan). Nakon ovih reformi posebna je pozornost okrenuta planinskim i brdskim područjima (1978) i manje razvijenim regijama i regionalnoj politici, mediteranskim i novopridošlim mediteranskim zemljama (1978), kompleksnom, odnosno integralnom ruralnom razvoju (1985) i tzv. novoj fleksibilnoj i efikasnoj i solidarnoj strukturnoj politici koju bi trebalo primjenjivati do sredine devedesetih godina. Cijelo ovo razdoblje strukturna politika bila je kombinacija i zajedničke politike i nacionalnih agrarnih politika kao i zajedničkih i nacionalnih agrarnih budžeta.

Uopćen i vrlo grub uvid u rezultate strukturne politike i promjena u agrarnoj strukturi pripremili smo u sljedećoj tablici. Promjene u agrarnoj strukturi rezultat su mnogih utjecaja, kao što je polazno stanje, politika cijena, regionalna politika, pa nije jednostavno izdvojiti utjecaj specifičnih strukturnih mjera. Mnoga su iskustva i rezultati proizašli iz dinamike tih promjena. Zacijelo bi trebalo mnoge i detaljnije izučiti nego što smo to učinili, a svakako više nego što se to ovdje može raspoznati. Navest ćemo zato samo neke i iz grupe pozitivnih i iz grupe negativnih iskustava.

Tablica 5

Strukturne promjene u zemljama EEZ-a (10)

	1975	1985	Promjena u %
Broj gospodarstava (u milijunima)	5,1	4,1	-16
Prosječna veličina gospodarstva u ha	17,0	19,3	+14
Aktivni na gospodarstvu u milijunima	12,7	10,9	-14

Izvor: Commission, The Agricultural Situation in the Community (Report, 1987, tablica 3.5.1.5. i 3.5.4.1.).

- Nagle promjene u agrarnoj strukturi socijalno su teško prihvatljive i šokantne.
- Promjene u agrarnoj strukturi skupe su i društveno i individualno.
- Zahtijevaju investicijska ulaganja u poljoprivredu, prosperitet u cjelokupnom gospodarstvu te privredne i neprivredne investicije izvan poljoprivrede.
- Promjene moraju biti potpuno i sveobuhvatno pripremljene. Osnovna dugoročna koncepcija, filozofija razvoja poljoprivrede ne može se mijenjati nego samo razvijati po općeprihvaćenim dugoročnim načelima.
- Odabir i doziranje tehnološkog napretka na pojedinačno gospodarstvo treba biti stručno i socioekonomski uvjetovano.
- Osiguranje stabilnosti tržišta cijena i odgovarajućeg, pa i atraktivnog pariteta dohotka poljoprivrednika jedan je od najvažnijih (ali i skupih) preduvjeta za zadiranje u problem agrarne strukture.
- Strukturne reforme u prvotnoj shemi temeljene su na (a) modernizaciji gospodarstava investicijskim pogodnostima, (b) planu ubrzanog umirovljenja po-

ljoprirednika iznad 55 godina starosti i (c) programima školovanja i doškoloavanja poljoprirednika i savjetodavne službe za deseminaciju i korištenje dobrobiti tehnološkog progressa.

Pokazalo se da je ova zadnja mjera bila najuspješnija sociostrukturalna mjera, a planom umirovljenja postignuti su vrlo skromni rezultati. Razvojni planovi za modernizaciju gospodarstva, tj. povećanje gospodarstava i podizanje njihove proizvodne i ekonomske djelotvornosti, pokazali su u početku uspješnost, ali kreirali i niz neželjenih učinaka zbog kojih je originalna shema strukturalne agrarne politike i dopunjavana, kao što je to prije navedeno.

- Pokazalo se da strukturalne mjere agrarne politike moraju biti usko regionalno specifične. Forsiranje velikih gospodarstava u pojedinim slabo razvijenim brdskim područjima, primjerice, može voditi prema kolapsu socijalne strukture tih područja.
- Odvojeno vođenje politike cijena od strukturalne politike također je često kontraproduktivno. Mali broj velikih gospodarstava pokupi najveći dio subvencija. Promjenama u agrarnoj strukturali financira se razvoj proizvodnje koji može biti i tako u suvišku.
- Modernoj poljopriredi i djelotvornoj agrarnoj strukturali treba odgovarajući sustav tržišnih, distributivnih, preradbenih, transportnih, financijskih, državno-upravnih, uslužnih institucija.
- Agrarnu politiku treba okrenuti poboljšanju dohotka proizvođača kombinacijom fleksibilnih strukturalnih i drugih mjera, kojima se unapređuje proizvodnja i njena strukturala, te smanjuju troškovi i unapređuju životni i radni uvjeti na gospodarstvu i oko njega.
- Investicijska ulaganja u modernizaciju gospodarstava omogućuju i dovode do prelijevanja potpora namijenjenih poljopriredi u sektore koji isporučuju sredstva za modernizaciju.
- U poboljšanju agrarne strukture važnu ulogu ima zakup zemljišta i s tim u vezi odgovarajuće i primjereno zakonodavstvo kojim se to područje uređuje.
- Od 22 do 67% gospodarstava industrijskih zemalja ima mješoviti izvor prihoda. U jednom istraživanju u Velikoj Britaniji (sa 27% mješovitih gospodarstava) utvrđeno je preko 70 različitih aktivnosti u toj grupi gospodarstava. Mješovita gospodarstva smanjuju mobilnost zemljišta i okrupnjavanje poljoprirede, ali pokazuju rastuću važnost u zaposlenosti, dohotku i u ruralnom razvoju općenito.
- Promjene u agrarnoj strukturali i koncentracija proizvodnje na malom broju gospodarstava, dovela je do niza neželjenih učinaka. Mnogi od njih vezani su uz nepovoljni ekološki utjecaj (velike stočarske jedinice), probleme u vezi specijalizacije proizvodnje (nakaradni biološki sustavi i bolesti, štetnici, erozije, tržišni i klimatski rizici), probleme prekomjerne kapitalizacije i kreditne ovisnosti. Tu su zatim problemi pojačanog zahtjeva za visokokvalificiranom radnom snagom i kvalitetnim vođenjem i upravljanjem gospodarstvom i proizvodnjom koja nadilazi mogućnosti pojedinih farmara, što opet vodi u njihovo raslojavanje.

4. za što se zalažemo — umjesto zaključka

Ne može se osporiti da je za našu poljoprirodu, u dužem roku, jedno od ključnih razvojnih pitanja i poboljšanje agrarne strukture, radi podizanja njene proizvodnosti i međunarodne konkurentnosti. Na osnovi iskustava koje su na tome razvojnom putu imale druge zemlje i na osnovi stanja u kojem se naša poljoprireda i gospodarstvo nalazi za dugoročne ciljeve izmjene agrarne strukture trebalo bi pripremiti mnoge i hitne predradnje.

Naznačit ćemo u nastavku neke takve aktivnosti koje smatramo prečim i preduvjetima razvoja. One se, naravno, ne mogu mjeriti niti natjecati s problemima neposredne materijalne i socijalne obnove poljoprivredne proizvodnje i razrušenih sela i nuždom hitnog stvaranja uvjeta za golu egzistenciju poljoprivrednika u njima.

— Potrebna je i stručna i općedruštvena (meustranačka) suglasnost o ciljevima i metodama dugoročnog razvoja poljoprivrede, sela i cijeloga ruralnog prostora, te njihove uloge u gospodarskome i društvenom razvitku, jednom riječi, novi društveni odnos spram poljoprivrede. Socijalno, biološko i gospodarsko biće poljoprivrede ne trpi u tom pogledu promjene. Klasične kvantitativne ciljeve treba preispitati i zamijeniti ih kvalitativnima. Neki od tih kvalitativnih ciljeva osnova i razvitka mogli bi biti: politika stabilnosti i pariteta dohotka te stabilnosti ponude i tržišta, promjene u strukturi proizvodnje, skladan regionalni i ruralni razvitak, maksimalna zaposlenost na poljoprivrednom gospodarstvu i u ruralnom prostoru te u tom smislu podizanje ekonomske efikasnosti poljoprivrednih gospodarstava (a ne nužno i pojedinačne proizvodnje).

U obnovi i razvoju poljoprivrede, koja bi bila kompatibilna s europskim okruženjem, osobite prepreke vidimo u neadekvatnoj, nerazvijenoj i nekoordiniranoj globalnoj organizaciji poljoprivrede i neorganiziranosti poljoprivrednika.

To se odnosi i na uspostavu mnogo snažnije i suvremene državne poljoprivredne uprave, na izgradnju odgovarajućeg sustava permanentnog školovanja i obrazovanja poljoprivrednika, snažne i primjerene savjetodavne službe. Neophodna je cjelovita gospodarska valorizacija poljoprivrednih resursa i njihovo sustavno poboljšanje. Važna je suvremena organizacija tržišta pojedinih proizvoda (i korjenita izmjena zaštite i potpore domaćoj proizvodnji, jer je ona glavna poluga kojom se upravlja poljoprivrednim sustavom i radi postizanja poželjnih ekonomskih i socijalnih ciljeva.

U globalnoj organizaciji poljoprivrede posebno treba istaknuti ulogu informacijskog sustava, koji treba da bude usklađen sa sustavom europskih zemalja i sadržajno i terminološki i posebno po dostupnosti informacija.

Učinci društvenih ulaganja u poljoprivredu i selo trebalo bi da budu svima jednako dostupni i da koriste masovnom aktiviranju i boljem korištenju postojećih faktora proizvodnje i individualnih resursa. Naša se poljoprivreda najviše razlikuje (najviše zaostaje) od suvremenih zapadnoeuropskih po načinu svoje globalne organiziranosti. Tek nakon ostvarenja ovih pretpostavki možemo krenuti u promjene agrarne strukture, očekujući i pomoć EEZ-a. Kroz deset godina tranzitnog razdoblja koje ta ekonomska grupacija obično daje, postupno bi se integrirala naša poljoprivreda u Europu, izbjegavajući greške koje su oni činili u svom razvoju.

literatura

- Brooks, N. L.: Minifarms, Farm Business of Rural Residence? Washington D. C.: USDA, ERS, Bulletin No. 480, 1985.
- Budin, T.: Osnovne determinante ekonomike individualnih gospodarstava proizvođača virginije (Dio I). *Tutun/Tobacco*, Vol. 34, No. 3—4, 101—110, (Dio II), No 5—6, 159—182, Prilep: 1984.
- Budin, T.: Važnost agrarne strukture u razvoju virginijske proizvodnje, *Agronomski glasnik*, u tisku.
- Burtin, J.: The Common Agricultural Policy and its Reform, Luxembourg: 1987.
- European communities — Commission: The Agricultural Situation in the Community — 1987 Report, Luxembourg: 1988.
- Gasson, R.: Farm Families With Other Gainfull Activities, London: Wye College, University of London, 1986.
- Marsh, J., Swanny, P.: Agriculture and the European Community, University Association for Contemporary European Studies, George Allen & Unwin, 1980.
- MaoKerron, G., Rush, J. H.: Agriculture in the EEC—Taking Stock, *Food Policy*, August 1976, str. 286—300.
- Starč, A.: Struktura individualnih poljoprivrednih gospodarstava (prema popisu domaćinstava 1981). *Ekonomika poljoprivrede*, br. 11—12, 757—783, 1984.
- Tracy, M.: Government and Agriculture in Western Europe 1880—1988. 3.d edit, Hempsted: Harvester Wheatsheaf, 1989.
- Vincek, Z., Budin, T., Jakovljević, A. (ur.): Dugoročni razvoj poljoprivrede Hrvatske. Zagreb: FZP—IEOP, SIZZ, RZDPH, 1990. godine.
- Agricultural Holdings in the 1970, World Census of Agriculture: a Statistic Analysis, Rome: FAO, 1984.
- Issues and Challenges for OECD Agriculture in the 1980, Paris: OECD, 1984.
- Program razvoja i mjere ekonomske politike poljoprivredno-prehrambenog sustava Hrvatske, Zagreb: Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva Republike Hrvatske, studeni 1990.
- European Agriculture Towards the End of 20th Century, *Economics Bulletin for Europe*, Vol. 35 No. 2/1983.

Tomislav Budin

Agrarian structure as a factor in the development of Croatian agriculture**Summary**

For many years the condition and factors for the development of the agrarian structure have been neglected in research and among the scholarly and professional public. The few works in that field show that the agrarian structure on private farms is basically inert. This article does not treat the large socially-owned estates which had great economic privileges. In comparison with some European agricultures, the lag of Croatian agriculture in agrarian-structure changes has been especially pronounced in the newer period, although different countries had a different historical foundation. This lag resulted from the long-lasting inadequate attitude towards agriculture.

With the purpose of contributing to the establishment of a policy of agricultural renewal and development in Croatia suited to the present agrarian structure and other conditions, the article analyzes some achievements and experiences of European agricultures.

It is shown that in those countries changes in agrarian structure resulted from structural policy and many other factors so it is not simple to single out the influence of specific structural measures. Therefore a great number of both positive and negative experiences have been singled out, reached through long years of studying structural and other agrarian-policy measures in the development of those agricultures. On that basis the article suggests that socially and economically more rational immediate measures should precede the long-term goal of improving the Croatian agrarian structure, which would make the overall level of organization in Croatian agriculture compatible with that of modern agricultures. ■

Structure agraire en tant que facteur du développement de l'agriculture en Croatie**Résumé**

Les recherches scientifiques aussi bien que les milieux scientifiques et professionnels ont négligé pendant des années l'état de la structure agraire en Croatie et les facteurs de son développement. Il y a très peu d'ouvrages qui démontrent que la structure agraire des exploitations individuelles est dans le fond inerte. Les grandes exploitations sociales privilégiées et soutenues par des mesures politiques et économiques ne sont pas prises en considération. Mises à part les différentes bases historiques, l'agriculture croate note, par rapports aux éminentes agricultures européennes, un retard considérable dans les transformations de la structure agraire, surtout dans sa dernière période. C'est le résultat d'une mauvaise approche de l'agriculture et qui a duré trop longtemps.

Cet ouvrage analyse certaines acquisitions et quelques expériences des agricultures européennes avec le but de contribuer à la création d'une politique de reconstruction et de développement adéquate à la structure actuelle de l'agriculture croate. Il démontre également que les transformations de la structure agricole des pays cités résultent d'une part d'une politique structurale et d'autre part de toute une série de différentes influences. C'est pourquoi il n'a pas été facile de distinguer l'influence des mesures structurales spécifiques. L'article ne cite donc qu'une partie d'expériences qualitatives appartenant au groupe des positives, ainsi qu'une partie des négatives.

Pour conclure, l'auteur considère que si nous voulons avoir une organisation de l'agriculture compatible à celle des agricultures modernes, nous devons tendre à une amélioration de notre structure agraire et avoir recours à des procédés sociaux et économiques plus rationnels. ■